

Termín a definice v odborném funkčním stylu (pojednáno v rámci české a francouzské/frankofonní lingvistiky)

HELENA HOROVÁ

Západočeská univerzita v Plzni

<https://doi.org/10.24132/ZCU.PROFILINGUA.2021.31-41>

Abstract

The aim of our study is to define terms term and definition as the basic units of professional functional style. The aim is to define both key terms with regard to their definitions established in Czech and French / Francophone linguistic sources. The introductory part deals with the definition of professional functional style. The second part defines the term, terminology and types of definitions.

Keywords

term, terminology, definition, function style

Úvod

Cílem naší studie je vymežit pojmy **termín** a **definice** jako základní jednotky **odborného funkčního stylu**, resp. odborného

jazyka prostřednictvím uplatnění komparativního přístupu, jehož cílem je vymežit oba klíčové pojmy s ohledem na jejich definice ustálené v českých a francouzských/frankofonních lingvistických pramenech. Pro definici odborného funkčního stylu přispěly v rámci českého prostředí především práce charakterizující funkční styly jako takové, tedy publikace Havránek (Havránek 1942), Bečky (Bečka 1948), Jelínka (1995) a Čechové (Čechová a kol. 1997). Připomeňme přínos Havránkův, který jako jeden z prvních vymežil funkce spisovného jazyka (funkce komunikativní, prakticky odborná, teoreticky odborná a estetická) (Havránek 1942). Na Havránek navazuje Bečka, který rozlišuje jazyk umělecký a vědecký, jazyk úřední (hospodářský, obchodní) a novinářský (Bečka 1948). Jelínek doplňuje Havránkovo členění o styl publicistický (Jelínek 1995). Aktuálnější publikace z období devadesátých let dvacátého století zabývající se teoretickými otázkami českého jazyka, resp. stylistikou, člení zpravidla funkční styly na styl prostěsdělovací (běžnědorozumivací, hovorový), odborný, administrativní, (úřední, jednací), publicistický, řečnický, umělecký a esejistický (srov. Čechová a kol. 1997). Jelínek doplňuje tuto klasifikaci tradičních stylů ještě o styl ekonomický (hospodářský), styl propagační (reklamní), styly ideologické, orientační a jiné (Jelínek 1955, s. 25–37).

Odborný funkční styl

Pro cíle naší studie je nezbytné definovat odborný funkční styl. Stylistika českého jazyka jej zpravidla vymezuje jako specifický styl, jehož cílem je podat přesné, jasné a úplné informace o předmětu sdělení. Je nezbytné, aby volba a uspořádání informací v odborném textu vytvořila u čtenáře jednoznačnou představu o dané problematice. Odborné texty plní funkci odborně sdělnou – referenční. Předpokládaný adresát podstatně ovlivňuje pojetí a hloubku zpracování tématu autorem, který utváří odborný text s ohledem na míru znalostí a zkušeností čtenáře. Jak uvádí Čechová a kol., teoretický základ získalo zkoumání

odborného stylu až v souvislosti s pražskou lingvistickou školou a se vznikem funkční lingvistiky ve třicátých letech 20. století. B. Havránek (Havránek 1942) se podrobně věnoval analýze odborných textů a vymezil odborný jazyk jako pracovní (věcný) jazyk, pro který je typický jednotný sémantický plán a na základě konvence určitý poměr lexikálních jednotek k vyjadřovanému obsahu. Pro odborný funkční styl je typické členění na několik dílčích oblastí komunikace, např. dělení na odborné projevy mluvené a psané. K další diferenciaci dochází podle jednotlivých vědních disciplín: texty společenskovědní jsou formálně méně ustálené než texty věd exaktních. Vedle rozdělení na projevy mluvené a psané jsou podle současné české stylistiky odborné projevy zaměřeny buď spíše teoreticky, nebo prakticky. Toto zaměření podstatně ovlivňuje jazykový styl odborného projevu. Odborný funkční styl se pak dělí na styl vědecký (teoretický), na styl prakticky odborný a dále na styl populárně naučný a styl učební. Toto stylistické členění se dále uplatňuje při diferenciaci odborných textů (srov. Čechová a kol. 1997, s. 149–150). Výše uvedené členění odborného funkčního stylu vycházející z pojetí pražské lingvistické školy je v publikaci Čmejrkové a kol. konfrontováno s novým charakterem vědeckého jazyka. Vědecký jazyk někdejší pražské školy, vyznačující se především homogeností a jednotností stylu, je dle autorů jiný než je současná vědecká komunikace, která je především vnitřně i žánrově diferenciovaná (Čmejrková a kol. 1999). Novější publikace Stylistika mluvené a psané češtiny přináší kapitolu o sféře odborné komunikace, která je autorem Kaderkou členěna na komunikaci vědeckou, akademickou, populárně naučnou a praktickou odbornou (Kaderka 2016, in Hoffmannová a kol., s. 182)

O odborném funkčním stylu v rámci francouzské lingvistiky a jeho členění jsme již pojednali ve studii z roku 2017 (srov. Horová 2017). Francouzská/frankofonní stylistika na rozdíl od stylistiky české nepracuje s termínem odborný styl. Termín odborný jazyk (*langue de spécialité*) se ve francouzské lingvistice vyskytuje. Dále pracuje s termínem *discours scientifique* (vědecký diskurs, odborné pojednání). Tímto termínem je ve

francouzštině zpravidla označován ústní/písemný odborný projev. *Discours scientifique* je chápán jako odborný text. Z francouzských pramenů pojednávajících o odborném jazyku a typologii odborných projevů odkazujeme na autory Loffler-Laurianovou (Loffler-Laurian 1983) a Moirandovou (Moirand 1990).

Pokud bychom měli charakterizovat odborný jazykový projev, resp. odborný text, uvedli bychom na prvním místě jeho promyšlenost, přesnost a jednoznačnost sdělované myšlenky. Projev je relativně explicitní; toho se dosahuje odborně konvenčními automatizacemi, termíny a formulacemi. Výrazová úplnost je dána charakterem jazykového materiálu a územ v daném typu textů. Základní forma projevu je monologická. Odborný text by neměl obsahovat prvky expresivní. Jazyková výstavba odborného textu vychází z věcné složky sdělení. Psaný odborný text směřuje k přísné spisovnosti. Syntaktická stavba odborného textu odpovídá hierarchii myšlenek a vztahů, které autor v textu vyjadřuje. V češtině i ve francouzštině obsahuje odborný text zpravidla složitá souvětí, v nichž se často vyskytuje repertoár vedlejších vět příslovečných. Zaznamenáváme častý výskyt spojovacích výrazů. Snadnější orientace v textu je dosaženo členěním na jednotlivé části a odstavce. Své místo v syntaxi odborného stylu mají v češtině i francouzštině infinitivní konstrukce; infinitivní základ má v nich velmi blízko k slovesnému substantivu. Jak uvádí Čechová a kol., způsoby vyjadřování odborného stylu směřují k ekonomičnosti vyjádření s tím, že se autor snaží text zbavit nadbytečných informací, hovoříme o tzv. syntaktických kondenzacích, při nichž dochází ke kumulaci informací právě prostřednictvím infinitivních a přechodníkových konstrukcí (Čechová a kol. 1997, s.156). V odborných projevech se vedle konstrukcí infinitivních rovněž vyskytují konstrukce přístavkové, apoziční. Apoziční je zvláště v odborných projevech popularizačních velmi vhodným prostředkem pro metalingvistické objasnění termínů a obtížnějších pojmů, které jsou pro běžného čtenáře ne vždy plně srozumitelné.

Termín, terminologie

Z hlediska lexikálního je pro odborný funkční styl/odborný text typický výskyt odborných názvů, termínů, které mohou mít i povahu neologismů, tj., ve zjednodušeném pojetí Mudrochové (2016, s.1253), slov, která nejsou součástí obecného slovníku. Neologické hledisko některých slov může mít ovšem velmi krátké trvání a vznikne tak paradoxní situace, než-li totiž dojde k popisu daného lexému ze strany odborníků, dostane se studované slovo do širokého povědomí uživatelů a svou novost slovo ztrácí (srov. Mudrochová 2016, s. 1258).

Pro vymezení termínu uvádíme obecnou definici, která termín chápe jako pojmenování pojmu v soustavě pojmů jednotlivých vědních oborů (srov. Čechová a kol 1997 s. 157, Bečka 1992, s. 104). Lexikologie francouzštiny kromě pojmu termín (*un terme*), který může být povahy vědecké (*terme scientifique*) nebo technické (*terme technique*) rozlišuje ještě odbornou slovní zásobu (*voculaires spécialisés/lexique spécialisé*). Termín (*un terme*) je v publikacích lexikologie francouzského jazyka nejčastěji definován jako „*mot technique, généralement monosémique, spécifique d'une branche, d'un domaine spécialisé ou professionnel, scientifique*“, tedy jako slovo, odborný výraz z dané odborné disciplíny obsahující právě jeden význam. Mortureux uvádí dvě základní definice termínu dle slovníků Petit Robert a Lexis: „*terme scientifique – mot appartenant à un vocabulaire spécial, qui n'est pas d'un usage courant dans la langue commune*“ (Mortureux 1995, s. 13), tedy termín povahy vědecké je výraz odborné slovní zásoby, který není zpravidla součástí obecné slovní zásoby, a „*terme scientifique – mot qui a un sens strictement délimité à l'intérieur d'un système de notions donné*“ (Mortureux 1995, s. 13), termín je výraz, jehož význam je přesně vymezen v rámci daného pojmového celku.

Termín musí splňovat několik kritérií. Na terminologii je kladen požadavek soustavnosti, jednoznačnosti, přesnosti, normalizovatelnosti, nosnosti, neexpresivnosti a ustálenosti (Poštolková, Roudný, Tejnor 1983, s. 34). Současná česká stylistika rozlišuje

v rámci termínů pojmenování jednoslovná nebo víceslovná. Termíny jsou buď domácího, nebo cizího původu, velmi často dochází k přejímání slov z jiných národních jazyků, nejčastěji z angličtiny. V češtině i francouzštině dochází k tzv. dublování termínů, tedy k tomu, že internacionální výpůjčky jsou užívány stejně jako termíny vytvořené ze základů českých/francouzských výrazů a afixů. Je nezbytné rovněž zmínit proces terminologizace a determinologizace. Determinologizace znamená, že se termíny dostávají do obecného úzu a svůj terminologický charakter ztrácejí (Poštolková, Roudný, Tejnor 1983, s. 80). Francouzština tento jev označuje jako *banalisation*: „*La banalisation d'un terme désigne sa diffusion en dehors des cercles des spécialistes du domaine auquel il appartient*“ (Mortureux 2008, s. 33). Pro odborný styl je dále typický výskyt professionalismů, popř. slangismů, kalků a internacionalismů. Dalším důležitým rysem odborného funkčního stylu je lexikální synonymie, tedy existence tzv. terminologických synonym. Zde je na místě si položit otázku, zda je synonymie v odborném funkčním stylu vůbec přípustná. Jak uvádí Čechová a kol., ve vědeckých textech jsou upřednostňovány termíny mezinárodní, styl popularizační pracuje s termíny českými, zkratkami a profesionalismy (Čechová a kol. 1997, s. 159). Terminologie (*la terminologie*) je pak definována jako „*Ensemble des termes appartenant à un domaine spécialisé*“, tedy soubor termínů dané disciplíny, ale také jako „*Étude systématique des termes dans leurs relations avec leurs référents*“. Terminologie je tak chápána jako věda zkoumající termíny ve vztahu k výrazům, k nimž odkazují. (Dictionnaire de lexicologie française 2009, s. 341–342).

Definice, typy definic

Co se týče definice, musíme nejdříve upřesnit, jakým druhem definic se budeme zabývat. Jedná se v první řadě o definici vymezenou lingvistikou, tedy definici, která je příznačná pro jednoznačné určení významu pojmu. Jak uvozuje toto téma Picocheová,

„La définition peut être considérée comme la fin et le couronnement du travail du lexicologue. Elle est pourtant beaucoup plus ancienne que la lexicologie.“ (Picoche 1992, s. 138).

Definice v lingvistice, resp. definice v lexikologii je úzce spojená s lexikální sémantikou:

“Pour la sémantique lexicale, les mots ont un sens en langue: il y a, sous les différentes occurrences (apparitions) d'un mot en discours, un invariant sémantique, un noyau stable inhérent au mot que l'on peut décrire en relation avec ses emplois et hors emploi.“

(Lehmann, Martin-Berthet 1998, s. 17)

Francouzská lingvistika rozlišuje obecně několik typů definic, pro účely naší práce je nezbytné definovat následující: *définition par inclusion* (definice referenční), *définition logique* (definice logická), *définition classique* (definice klasická) a *définition hyperonymique* (definice hyperonymická). Všechny zmíněné definice odkazují v podstatě k jednomu typu definice, který se vyznačuje opisným vyjádřením významu lexikálních jednotek. Definice tohoto typu jsou velmi časté a jejich původ sahá až Aristotelově pojetí definice. Picocheová uvozuje tematiku klasifikace lingvistických definic na základě odpovědi na otázku „Co je definovaným pojmem?“ Pokud je to věc, definici pojmenovává jako definici substanciální (*définition substantielle*) a pokud je definovaným pojmem vztah pojmu k jiné věci, jedná se o definici vztahovou, relační (*définition relationnelle*). První z nich má blízko k již zmiňovanému Aristotelově pojetí, obsahujíc vždy *příslušnost k nejbližšímu nadřazenému pojmu, kterým je rod*, a dále rozdíl, na základě kterého se definovaný pojem odlišuje od skupiny příbuzných pojmů (Picoche 1992, s. 142). Pro výuku cizího jazyka je definování pojmů jedním ze základních technik osvojování slovní zásoby. Tím, že je pojem definován, dochází současně k analýze jeho významu. Proto je tento druh definice (definice inkluzí) typický právě pro encyklopedie a jazykové učebnice.

S dalším členěním definic se setkáváme u autorek Lehman-
nové a Martin- Berthetové, které člení definice na tři typy:
definici hypospecifickou/nedostatečnou (*définition hypospécifi-
fique*), definici dostatečnou (*définition suffisante*) a definici hy-
perspecifickou/vyčerpávající (*définition hyperspécifique*). Tato
klasifikace souvisí se správností a obsáhlostí definice, které
není vždy dosaženo, jako je to v případě definice hypospecific-
ké/nedostatečné: *La définition hypospécifique „... ne permet
pas de différencier l'entité dénotée des entités partageant le
même genre prochain“* (Lehmann/Martin- Berthet 2007, s. 21).
*La définition suffisante contient les données nécessaires et
suffisantes qui permettent „... d'isoler la classe des référents à
laquelle renvoie le signe“,* tedy druhý typ obsahuje dostatečné
informace k vymezení skupiny slov, ke kterým jazykový znak
odkazuje a konečně třetí typ, definice encyklopedická: *„La défi-
nition hyperspécifique est nommée définition encyclopédique,
car sa tâche est de définir les espèces naturelles ou des noms
d'objets“.*(Lehmann/Martin- Berthet 2007, s. 21).

Na závěr je nezbytné ještě vymežit rozdíl mezi lingvistickou
definicí (*définition linguistique*) a encyklopedickou definicí
(*définition encyclopédique*). Picocheová definuje lingvistickou
definici jako definici, která obsahuje pouze informaci, jejíž zna-
lost je nezbytná pro fungování jazyka, a nikoliv informaci o tom,
k čemu pojem odkazuje, tedy *„... la définition linguistique ne
retient que ce qui est utile pour le fonctionnement du langage
et non ce qui est nécessaire pour la connaissance exhaustive du
type de référent auquel renvoie le mot“* (Picoche 1992, s. 140).
Druhý typ definice popisuje věc pomocí slovní zásoby, kterou
doplňuje obrazový materiál. Definice encyklopedická je podle
Picocheové povahy významové, definice lingvistická je povahy
hodnotové (Picoche 1992, s. 142).

Nesmíme také zapomenout na to, že definice může být pova-
hy metalingvistické, neboť text u hesla ve slovníku, který heslo/
pojem vysvětluje, (např. fonetická transkripce, slovní druh,
etymologický údaj apod) je vlastně metajazykem.

Závěr

Cílem našeho příspěvku bylo především představit pojem termín a definice tak, jak byly vymezovány v rámci pramenů lingvistických a lingvodidatických. Termín chápeme jako odborný název pro pojmenování v rámci daného vědního oboru, definici jako jednoznačné vymezení pojmu. Příspěvek je určen především studentům filologických oborů, a to jako základní pojmový aparát pro osvojování dalších témat z lingvistiky a lingvodidaktiky.

Literatura

- ADAM, Jean-Michel. *La linguistique textuelle – Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin, 2008.
- BEACCO, Jean-Claude, MOIRAND, Sophie. *Les enjeux des discours spécialisés*. Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1995.
- BEACCO, Jean-Claude, LEHMANN, Denis. *Publics spécifiques et communication spécialisée*. Le français dans le monde. Paris: EDICEF, 1990.
- BEČKA, J.V. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992.
- BEČKA, J.V. *Úvod do české stylistiky*. Praha, 1948.
- ČECHOVÁ a kol. *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV nakladatelství, 1997.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Praha, Karolinum, 2001.
- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Praha: Votobia, 1996.
- HOFFMANNOVÁ a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Academia Praha, 2016.
- ČMEJRKOVÁ, S., DANEŠ, F., SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Praha, Leda 1999.
- HAVRÁNEK, Bohumil. *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*. ČMF 28, 1942.

- HOROVÁ, H. *La définition en FLE/FOS/FOU*. In: Actes du 2ème Congrès européen de la FIPF.2013: Vers l'éducation pluri-lingue en Europe avec le français. De la diversité à la synergie.
- JELÍNEK, Milan. *Odborný styl*. SaS 16, 1955.
- JELÍNEK, Milan. *Stylistika. Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha, 1995.
- KADERKA, Petr. *Sféra odborné komunikace*. In: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Hoffmannová a kol. Academia Praha, 2016.
- LEHMANN, Alise, MARTIN-BERTHET, Françoise. *Introduction à la lexicologie*. Paris: Armand Colin, 1998.
- LOFFLER-LAURIAN, Anne-Marie. *Typologie des discours scientifiques: 2 approches*. Paris: In *Etudes de Linguistique appliquée* n. 51, 1983.
- MOIRAND, Sophie. *Une grammaire des textes et des dialogues*. Paris, Hachette 1990.
- MORTUREUX, Marie-Francoise. *Les vocabulaires scientifiques et techniques*. In: *Les enjeux des discours spécialisés*. Ed.: Beacco, J.-C; Moirand, S. Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1995.
- NIKLAS –SALMINEN. Aino. *La lexicologie*. Paris: Armand Colin, 1997.
- PICOCHÉ, Jacqueline. *Précis de la lexicologie française*. Paris: Nathan, 1992.
- PICOCHÉ, Jacqueline. *Didactique du vocabulaire français*. Paris: Nathan, 1993.
- POLGUERE, Alain. *Lexicologie et sémantique lexicale*. Les presses de l'Université de Montréal, 2008.
- POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984.
- POŠTOLKOVÁ, Běla, ROUDNÝ, Miroslav, TEJNOR Antronín. *O české terminologii*. Praha: Academia, 1983.
- TOURNIER, Nicole ; TOURNIER Jean. *Dictionnaire de lexicologie française*, Ellipses, 2009.

Internetové zdroje

Horová, H. *Exploitation didactique de la terminologie et de la définition dans les cours de français de spécialité*. In: Texte de spécialité, texte scientifique à l'université, s.70–79, ISBN 978-80-261-0761-3. (str. 87–92). 2017. <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/26587/3/Horova.pdf>.

MUDROCHOVÁ, Radka. Updates of the French neology course in higher education – showed on examples of contemporary lexemes, Tojet –The Turkish Online Journal of Educational Technology, December 2016, 1252–1260. Dostupné z WWW: http://tojet.net/special/2016_12_1.pdf.